

НЯКОИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОУЧВАНИЯТА НА КОСТНИЯ МАТЕРИАЛ ОТ ВАРНЕНСКИЯ ХАЛКОЛИТЕН НЕКРОПОЛ

Георги Маринов

Abstract: The most information-rich and also the most famous monument, revealing the characteristics of our society in the Late Chalcolithic, is the Varna necropolis, discovered by chance in the autumn of 1972 when digging. For twenty years (from 1972 to 1991) in an area of 7500 m² a total of 312 graves were found. The graves can be divided into two big groups - graves that contain human remains and those where the human remains are missing. Depending on the position of the open skeleton the graves with human remains are divided into two subgroups – with a skeleton in a stretched and a skeleton in a bent position.

Key words: Varna necropolis, graves, skeleton

В настоящия доклад са представени предварителни резултати от проучването на костите от гробове № 1 до № 179 на Варненския халколитен некропол, получени при проведените от Варненския археологически музей разкопки в периода 02.11.1972 - 30.08.1991, както и от последвалото лабораторно проучване на тези материали. Тези резултати са плод на съвместната ни работа с г-н Иван Иванов, организатор и главен изпълнител на разкопките на уникалния Варненски халколитен некропол.

Варненският халколитен некропол - истинска научна сензация в археологията

Откриването на Варненския халколитен некропол се отнася към най-значителните открития на археологията, което за кратко време стана истинска научна сензация [1]. Важна роля за научната оценка на това сензационно откритие изигра проведеният от 19 до 26 април 1976 година симпозиум “Le Néropole de Varna et les problèmes du chalcolithique”, който беше съпроводен с откриване на постоянна експозиция на откритите материали в специална новопостроена експозиционна зала в археологическия обект “Аладжа манастир”, “съоръжена по последната към това време дума на научните, експозиционните и естетическите изисквания” [1]. Ето част от становищата на изтъкнати чуждестранни учени участвали в симпозиума. Проф. Евгени Черних от Института по археология при Академията на науките на СССР определя Варненския халколитен некропол като апогей

на откритията, които показват превъзходството на европейското минно-металургично производство пред развитието на малоазиатското и предноазиатското металургично производство в същия исторически период [1]. Той причислява откриването на некропола към т.н. “възривове”, които “разрушават старите представи за примитивността на културата и социално-икономическата структура на това или онова древно общество, отдалечено от нас с пелената на хилядолетията” [1]. Според д-р Манфред Корфман от Немския археологически институт в Истанбул, находките от Варненския некропол са сензационни и сензационно сходни с някои находки в Анатолия, което му дава основание да предполага наличието на връзки между тези отдалечени по местоположение култури през Мраморно море [2]. Д-р Джон Нандрис от Археологическия институт в Лондон счита, че “най-важният аспект на проучванията на некропола, е бил социалният. Това е проява на земеделската култура, съществувала 4 хиляди години пр. н. е. В една или друга форма практически тя е доживяла до наши дни” [2]. През лятото на 1976 година Варненския халколитен некропол беше посетен от г-жа Мария Гимбутас, професор по европейска археология в Калифорнийския университет – Лос Анжелос, САЩ, внучка на големия приятел на българския народ и на Варна д-р Йонас Юро Басанавичус, която в интервю пред в-к Народно дело споделя: «Въпрос: Като учен-археолог не завиждате ли поне малко на откритието на варненските си колеги? Отговор: Напротив, много се радвам.

Трябва да добавя, че аз го очаквам вече може би десет години. Досегашните ни познания показваха, че подобно откритие трябва да се появи на територията на Балканите, респективно на територията на вашата страна. Тази култура разпространена през четвъртото хилядолетие, обхваща в себе си няколко родствени етнически групи. И докато като цяло културата, разпространена на Балканския полуостров, е на по-високо равнище от останалите култури, етническата група от Варненския некропол е на по-високо равнище от всички останали” [3]. Днес, 38 години след откриването на некропола, тази култура възникнала на територията на добруджанското Черноморско крайбрежие е световно известна като късноенеолитната култура Варна [4, 5]. В съседство западно, северно и северо-западно от нея се е развил културният комплекс Коджадермен–Гумелница–Караново VI (КГК VI) – конгломерат от сродни културни явления, получил различни имена в различните си области на разпространение в обширния район от Тракийската низина до Карпатите [5, 6]. Сензационният “взрив” Варненски халколитен некропол” постави на преоценка господстващата до неговото откритие генерална концепция, че Европа и нейната югоизточна област, към която принадлежи Балканския полуостров е ”една от глухите покрайнини на древния цивилизован свят, люлката на който лежи в класическите области – Двуречието и долината на Нил” [1].

Изследователски екип

Поради намерените голям брой малки фрагменти от човешки кости при откриването на некропола [7], още в началото на проучването му археологическият екип провеждащ разкопките⁴ покани екип, с който вече беше работено съвместно съставен от специалист анатом⁵, който да извърши на терена анатомичното изследване и

⁴ Археологическите разкопки се ръководеха от Иван Иванов и Михаил Лазаров от Археологическия музей във Варна.

⁵ Анатомичното изследване на костния материал се извършваше от анатом доц. д-р Георги Маринов, дм от катедрата по анатомия и хистология на Медицински университет, Варна в тясно сътрудничество и с ценната помощ от ръководителя на разкопките археолога г-н Иван С. Иванов.

документирани на разположението и състоянието на костния материал, както и специалисти антрополози⁶, които да извършат антропологичното проучване на костния материал. Участието ми в проучването на терена на разкопките беше осъществено в състава на ръководения от археолога г-н Иван Иванов екип, а обработването на огромния костен материал получен от работата на терена продължи в лабораторни условия в тясно сътрудничество с г-н Иван Иванов до неговата трагична смърт, както и с чл. кор. проф. д-р Йордан Йорданов.

Анализът на предварителни резултати от проучването на човешките кости бяха докладвани на първото пленарно заседание на проведения от 19 до 26 април 1976 година във Варна симпозиум “Le Nécropole de Varna et les problèmes du chalcolithique” и публикувани [8]. Публикувани бяха и резултатите от проучването на т.н. “ранно-халколитни гробове до гр. Варна”, които в началото се означаваха като “Некропол Варна-2” [9], както и резултатите от проучването на гроб 63 [10]. Интересни материали от Варненския халколитен некропол бяха включени в разработената от чл. кор. проф. Йордан Йорданов и от мен концепция за раздела “Антропологически тип, физическо развитие, демография, палеопатология и лечение на хората от областта на Черноморието и Североизточна България в древността” на Музея по история на медицината в гр. Варна, и включени в неговата експозиция, където се съхраняват и сега [11].

Концепция, цел, задачи и методика на проучването

Проведеното проучване на костите се ръководеше от концепцията, че откриваният при археологически разкопки костен материал съдържа богата информация [12, 13], която трябва да бъде събрана, документирана, съхранена и проучена на всички етапи:

⁶ Антропологичното изследване на костния материал се извършваше от чл. кор. проф. д-р Йордан Йорданов, д.б.н. от Института по морфология и антропология с музей при БАН. В началото на проучването в него участва и изтъкнатият български анатом и антрополог проф. Д-р Милко Балан, който почина на 7 октомври 1973.

- **щателно** проучване, документиране и при възможност консервиране на костите на терена на разкопките;

- **лабораторно** проучване на ексхумираните кости;

- при наличие на достатъчно данни извършване на т.н. **биологическа реконструкция** на популацията по палеоантропологични данни [12, 13].

Извършващият проучването на костите интердисциплинарен екип използва методическия подход разработен при предшестваша съвместни археологически и анатоми-антропологически проучвания [14, 15, 16], разширен и адаптиран съобразно конкретните изисквания и спецификата на проучвания нов обект. Този подход беше използван от същия екип и при проучването на откритите по-късно кости от Раннохалколитните гробове до град Варна [9]. Методиката на проучването е подробно описана в част 2 на книгата “Варна - праисторически център на металообработката”.

Теренното изучаване на костния материал беше затруднено от лошото състояние на откритите кости в по-голямата част от проучените гробове, дължащо се както на повърхностното разположение на значителна част от скелетите (най-често между 0,50 м и 1,20 м), така и на особеностите на терена на некропола, често наводняван, а по-късно и земеделска площ [5, 17]. Това наложи по-голямата част от проучването да се извършва на терена, по време на самите разкопки. Правеше се оглед на костите за наличие на болестни или травматични изменения, както и за наличие на ритуални въздействия върху тях [10]. В резултат на това беше събрана голяма по обем информация за особеностите на погребалния ритуал, в т.ч. и информация за ритуални въздействия свързани с представите на древните хора за живот, смърт и болест, извършени върху погребаните трупове по време на погребалния ритуал или известно време след погребението.

Лабораторното проучване на ексхумираните кости се извършваше в Института по експериментална морфология и антропология с музей при БАН от чл. кор. проф. д-р Йордан Йорданов, д.б.н. Поради

лошото състояние в което бяха открити костите при някои погребения получените данни не са категорични [8]. При възможност костите се възстановяваха и се извършваше скопично и метрично антропологическо проучване [18, 19, 20], като се получаваха данни за антропологическия тип, физическия облик и физическото развитие на хората погребани в некропола. Поради особено голямата значимост на гроб № 43, беше извършена портретна реконструкция на главата по черепа по метода на проф. Герасимов от чл. кор. проф. д.б.н. Йордан Йорданов” [19]. На базата на получените анатомични и антропологични данни беше извършен анализ и на някои демографски показатели на погребаната в некропола популация [11, 21], както и на някои палеопатологични данни за погребаните [10].

Обща характеристика на погребенията в които са открити човешки кости

В периода 1972 – 1979 година човешки кости бяха открити в 154 от проучените 179 гроба. В останалите 25 гроба човешки кости не бяха открити и те се означават с термина “символични гробове”. В 148 от откритите 154 гроба с погребани човешки кости в тях бяха намерени кости от скелет на по един индивид, в 5 гроба от скелети на по два индивида, а в 1 гроб от 3 различни скелета. По този начин проучваните 154 гроба съдържаха кости от 161 човешки скелета. При няколко погребения се откриха вероятно вторично (случайно) попаднали кости от втори индивид, които се описваха като допълнително открити кости от друг скелет в проучвания гроб. На различни места в некропола бяха открити и групи от човешки кости, които не могат да се свържат с определени гробове.

Възрастова и полова характеристика на откритите в некропола скелети

На таблица № 1 са представени данните за разпределението по пол и възраст на костите от проучените 161 скелета свързани с обособените и номерирани гробове от № 1 до № 179. Сред погребаните преобладават починали в сравнително млада от днешна гледна точка възраст. Най-голямата част от погребаните мъже са на възраст 25 – 35

години – 31 - скелета (19,9 % от всички 161 открити скелети и 27,4% от 113 скелета, на които е определена възрастта), докато най-голямата част от погребаните жени са на възраст 20 - 30 години – 20 скелета (12,3 % от всички открити скелети и 17,7 % от скелетите, на които е определена възрастта). Установената до сега пределна възраст при мъжете е 40 - 45 години при 4 мъжки скелета, а при жените - 30 – 35 години при 3 женски скелета.

Таблица 1. Характеристика на скелетите от гробове № 1 - № 179 по възраст и пол

Възраст	Брой скелети	Разпределение на скелетите по пол ¹		
		Мъжки	Женски	Пол не може да се определи
Деца до 10 години	11	1	-	10
Детска неопределена	3	-	-	3
Юношеска неопределена	6	-	3	3
10 - 12 години	2	-	-	2
12 - 14 години	5	3	-	2
14 - 16 години	8	3	2	3
16 - 18 години	2	1	-	1
18 - 20 години	6	4	2	-
20 - 25 години	16	6	10	-
25 - 30 години	28	18	10	-
30 - 35 години	18	13	3	2
35 - 40 години	4	4	-	-
40 - 45 години	4	4	-	-
Израснали, но точната им възраст не може да се определи	46	19	8	19
Само фрагменти от кости	2	-	-	2
Общо	161	76	38	47

В анализираната част от погребенията прави впечатление сравнително по-малкия брой на погребаните лица под 18 години. В некропола са намерени 14 скелета на деца до 10 годишна възраст (8,7% от общия брой на погребенията), като най-младите погребани са едно дете на 4-6 месеца, едно на 6 месеца и едно на 8 месеца?. Прави впечатление, че няма нито едно халколитно погребение на дете между 2 и 7 години. Погребенията на деца и юноши от 10 – 18-годишна възраст са 14,29%, а тези на израснали над 18 години – 77,01%. Два от скелетите на деца на 4 - 5 години и на 6 - 8 години са погребани в една и съща гробна яма на гроб 33. По намерените в този гроб предмети обаче, той се датира към по-късната бронзова епоха, поради което тези скелети не се вземаха в съображение в по-нататъшното обсъждане. За сега не може да се даде задоволително обяснение на какво се дължи факта, че липсват детски погребения, но интересни са обстоятелствата, че и в късноенеолитния некропол край г. Девня, както и в некропола на селищната могила при с. Голямо Делчево, които по редица археологически признаци показват аналогии с проучвания от нас некропол [22, 23], липсват

погребения на малки деца (до 6 годишна възраст) [24].

Положение на скелетите в гробовете

По принцип в некропола се установяват два основни начина на трупополагане – скелети положени в изпънато положение по гръб и скелети положени в сгънато положение (Таблица 2) [25], като при всеки един от тях имаше известни различия в положението на скелета [7, 8, 26]. Този прецизно спазван ритуал при полагането на трупа в гроба е обективен показател за наличието в населението което го е практикувало на изградена система от утвърдени възгледи и ценности по отношение живота и смъртта. Разигравалите се различни природни процеси – сеизмична активност, наводнения, развитие на растителност, както и извършваните изкопни и строителни работи на терена на некропола са разрушили не малка част от гробовете и костите в тях частично или напълно. Поради това и най-щателното проучване не може да събере достатъчно информация за да се определи или предположи начина на трупополагане и ги означаваме като “разрушени гробове” (Таблица 2). При изучаването на тези погребения измежду тях беше обособена малка група гробове, в които се откриха скелети или части от скелети, костите на които бяха намерени в неестествено положение една спрямо друга, като е възможно това да е в резултат на определени ритуални действия върху трупа при трупополагането или върху костите при вторично отваряне на гроба след разграждането на меките тъкани [7, 10]. Тези гробове отделихме в отделна група “Разрушени с предположения за ритуални действия” (таблица 2). Съпоставянето на тези допълнителни факти свързани с погребалния ритуал с намерените в некропола маски съдържащи елементи на човешкия образ [7, 26] в няколко от т.н. символичните гробове,

Таблица 2. Положение в което е открит скелета в гробове № 1 до № 179

Положение/състояние на скелета в гроба	Брой скелети n=161	Разпределение на скелетите по пол		
		Мъжки n=75	Женски n=39	Пол не може да се определи n=47
Изпънати	56	38	8	10
Сгънати	44	13	17	14
Разрушени	47	19	12	16
Разрушени с предположения за ритуални действия	14	5	2	7

както и откритите статуетки на глави в околните селища от същата епоха [26, 27] очертава мащабността и широкия обхват на възгледите на предците ни за смъртта, които не могат да бъдат развити без една сравнително висока степен на организация на тогавашното общество [7].

Скелети в изпънато положение

Според археолога Иван Иванов проучванията на Варненския халколитен некропол доведоха до нови сведения за погребалния ритуал през халколитната епоха [7]. До проучванията на Варненския халколитен некропол трупологания в изпънато положение по гръб през халколитната епоха в днешните български земи не са били известни, с единствено изключение едновременния некропол до Девня [22], като авторът счита, че двата некропола могат да бъдат отнесени към една и съща етническа група поради малкото разстояние между тях. Няколко скелета в изпънато положение са намерени и в селищната могила край Русе, но само при групови погребения [28].

В 55 от откритите 56 гроба с изпънати скелети имаше кости само от един скелет, а в един (гроб 28) - от два скелета, но вторият скелет беше разрушен. От проучените 56 изпънати скелета 3 са детски, 38 принадлежат на мъже и момчета, 8 са женски, а за 7 скелета на израснали липсваха сигурни признаци за определяне на пола. Откритият сравнително голям брой изпънати скелети – 56, даде възможност да се установят значително повече подробности за погребалния ритуал при този начин на трупологане, отколкото известните до сега. По правило изпънатите скелети бяха открити в правоъгълни гробни ями със заоблени ъгли на малка дълбочина. За 50 от погребения тя беше между 0,52 м и 1,50 м, при пет в отделни части на гробната яма достигаше дълбочина от 1,54 м до 1,79 м. Изключение наблюдавахме в гроб 43, в който погребеният в него скелет на 40 – 45-годишен мъж с особено богат и скъп погребален инвентар беше открит на значително по-голяма дълбочина [8, 9, 26].

Ориентацията на изпънатите скелети и на гробните ями в които те бяха положени при 50 от гробовете беше – глава на

североизток и крака на югозапад, като при 47 гроба отклонение от оста север-юг за отделните погребения беше между 12° и 46°, при един гроб между 43° и 72°, а при два гроба не можа да бъде установена. Изключение от тази ориентация беше констатирана при 5 гроба.

Всички скелети лежах по гръб с три изключения: скелет на 30 – 35 годишен мъж (гроб 28) лежащ изпънат по гръб и малко полунадясно; скелет на израснал с неопределен пол (гроб 145), положен полуналяво в изпънато положение, като вероятната причина за това е тежката деформация на гръбначния стълб на погребения от сколиоза; скелет на израснал мъж (гроб 117), намерен лежащ полуналяво по очи в изпънато положение, което рязко го отличаваше от останалите скелети в същото изпънато положение.

Прави впечатление значителното разнообразие в положението на черепите при изпънатите скелети. Най-често черепът е обърнат на ляво в две различни положения – само на ляво при 8 скелета и на ляво, и наклонен към гърдите – при 15 скелета. Черепи лежащи на дясната си страна се срещаха значително по-рядко – 3 черепа лежах само на дясно, а 3 - на дясно и наклонен към гърдите. При 7 погребения беше установено, че главата е лежала с лице нагоре и наклонена към гърдите, като в част от гробовете е била повдигната под тила с някаква подложка, от която не винаги бяха открити следи. Единият от тези скелета беше отбелязаният вече скелет от гроб 43. При 20 изпънати скелета точното разположение на черепите не можа да бъде установено, тъй като последните бяха разрушени в различна степен

При изпънатите скелети беше установено значително разнообразие в положението, в което са положени ръцете. Двете ръце сгънати под остър ъгъл в лакътните стави, като при пет скелета и двете ръце лежат върху гърдите, а при един скелет (гроб 43) върху гърдите лежи само лявата ръка, докато дясната е встрани от гръдния кош, като вероятно е обхващала дръжката на каменна брадва. Дясната ръка сгъната под прав ъгъл в лакътната става и предмишницата ѝ лежи напречно върху корема, а лявата

сгъната под остър ъгъл в лакътната става лежи върху гърдите (3 скелета). Дясната ръка сгъната под остър ъгъл в лакътната става лежи върху гърдите, а лявата сгъната под тъп ъгъл в лакътната става лежи с дланта си върху лявата половина на таза (1 скелет). Двете ръце сгънати под тъп ъгъл в лакътните стави и дланите им лежат върху корема или таза (4 скелета). При четири скелета можа да бъде установено положението само на костите на едната ръка, тъй като другата беше разрушена. При пет скелета положението на ръцете не можа да бъде установено, тъй като костите им бяха разрушени.

Положението на краката при изпънатите скелети показва по-голямо постоянство, отколкото положението на ръцете. Двата крака изпънати успоредни един на друг, като следват надлъжната ос на трупа - 40 скелета. Двата крака изпънати успоредни един на друг с отклонение на двата крака в тазобедрените стави при 2 мъжки скелета на около 10° - 15° на дясно (на запад) от надлъжната ос на трупа, а при един детски скелет (18 месеца), отклонението на дясно на 35° – 40° , при ориентация на скелета - югозапад-североизток (232°); отклонение на двата крака в тазобедрените стави на около 10° – 15° на ляво (на изток) от надлъжната ос на трупа - 2 мъжки скелета; двата крака изпънати лежат успоредно един на друг, леко отклонени на ляво в колянните стави - 1 мъжки скелет; кръстосване на двата изпънати крака на различно ниво при три мъжки скелета – един в областта на бедрата, един в областта на подбедриците (гроб 43), и един в областта на ходилата; бедрените кости лежат по-високо и наклонени към костите на подбедрицата, като следват надлъжната ос на трупа - един скелет на израснал, полът на който не е определен; точното положение на краката не можа да бъде установено поради разрушаване на гробовете в миналото - шест скелета.

Измежду изпънатите скелети особено впечатление направиха някои особености установени при четири скелета. В гроб 50 от намерения на дълбочина до костите от 1,03 м до 1,15 м скелет на 20 – 25-годишна жена в анатомичен порядък бяха само костите на двата крака, докато костите на черепа, трупа и горните крайници бяха разположени в неестествено положение една спрямо друга,

като някои от тях бяха натрошени. Натрошен беше и керамичния инвентар, но гробната яма беше напълно запазена.

При гроб № 88, със скелет на 40 – 45-годишен мъж с дълбочина до костите от 1,36 м до 1,68 м гробна яма не се установи. В северо-източната половина на гроба, на отстояние 0,30 м от дъното се намериха разположени в безпорядък кости от череп, зъби, кости от мишница и предмишница. В същата част, на дъното на гроба, на нивото на керамиката се намериха два фрагмента от черепни кости. В юго-западна половина на гроба се намериха кости от два долни крайника, разположени в анатомичен порядък, изпънати, лежащи успоредно един на друг. Дългите кости на долните крайници са средно масивни, със силен релеф. Костите от двете половини на гроба съвпадат по цвят, масивност и релеф, и не се повтарят, което показва че са от един и същ индивид. Това дава основание да се предположи, че се е касаело за погребение по гръб в изпънато положение, като горната половина на гроба е била отворена (ритуално или случайно) след изгниването на меките тъкани и тази част на скелета е разрушена.

При гроб 127 гробна яма не се установи. В него на дълбочина до костите от 0,82 м до 1,06 м се намери част от скелет на мъж, който е бил положен по гръб в изпънато положение. Ориентацията на скелета е била североизток-югозапад на 19° . След изгниването на меките тъкани гробът е отворян и костите са разбъркани и натрошени, а част от тях липсват. От запазените на място кости може да се предполага, че трупът е бил положен по гръб в изпънато положение, като лявата мишница е била отведена под ъгъл от около 55° встрани от тялото, а лявата предмишница, сгъната под ъгъл от около 80° в лакътна става, като лявата длан и пръсти са върху гърдите. Двата крака са били изпънати и са лежали успоредно един на друг. При така описаното положение на скелета на “нормалното” им място бяха намерени малки фрагменти от черепни кости, лявата раменна и лявата лакътна кост и костите на двете подбедрици. Останалите кости (черепни, бедрени, и множество неидентифицирани костни фрагменти) бяха разпръснати на различни

места в гроба, като части от черепни кости се намериха чак до таза.

В гроб 142, на дълбочина до костите от южната група от 0,85 м до 0,90 м, а до костите от северната група от 0,95 м до 1,05 м, се намериха части от скелет на 25 - 30-годишен мъж, който вероятно е бил положен по гръб в изпънато положение. Ориентация на скелета североизток-югозапад. От скелета са запазени в анатомичен порядък костите на долните крайници, които формират южната група. Двете бедрени кости лежат успоредно една на друга. Дясната подбедрица лежи като право продължение на бедрото. Лявата подбедрица е отместена под ъгъл от около 45° в колянната става към дясната и е завъртяна на 180° около надлъжната си ос, погребана вероятно след отрязване или вторично, но преди изгниването на меките тъкани. Костите от Северната група са групирани в две купчинки източна и западна. В източната купчинка се откриха пет относително тънки фрагмента от покривни черепни кости, а западната купчинка включва един фрагмент от черепна кост (слепоочна) от същия череп.

Скелети в сгънато положение

Сгънати скелети бяха открити в 43 гроба. В 42 от тях имаше кости от по един скелет, а в един – гроб 33 от два скелета. Както бе казано по-горе обаче този гроб се датира към късната бронзова епоха, поради което ще бъде изключен от по-нататъшно разглеждане. От изучените общо 42 енеолитни сгънати скелета 12 бяха на мъже, 17 на момичета и жени, при 10 липсваха достатъчно ясно изразени белези, по които да се определи пола, и 3 бяха на деца до 10 години. Съотношението изпънати към сгънати скелети установено в разглежданата в настоящата работа серия гробове от № 1 до № 179 е 55:42.

Сгънатите скелети също бяха откривани по правило в гробни ями с правоъгълна форма със заоблени ъгли или гробната яма не се откриваше. Изключение правеха гроб 38, при който скелет на 25 – 30-годишна жена беше открит в гробна яма с елипсовидна форма и гроб 11, в който беше открит скелет на 14 – 15 юноша или жена – хокер в гробна яма с почти четириъгълна форма със заоблени ръбове и неправилен контур.

Минималната дълбочина, до която се откриваха костите в отделните гробове със скелети в сгънато положение варираше от 0,40 м до 1,41 м. Най-малката минимална дълбочина при която се откриха кости беше 0,40 м (гроб 171 – юноша). При 25 скелета (7 мъжки, 9 женски и 9 на които пол не беше определен) минималната дълбочина до костите в отделните гробове беше в диапазона между 0,51 м и 1,0 м. При 16 скелета (6 мъжки, 8 женски и 2 на които пол не беше определен) минималната дълбочина до костите беше в диапазона между 1,01 и 1,41 м. Минимална дълбочина 1,41 м беше установена при скелета от гроб 90, който вероятно е на 30 – 35 год жена??

Максималната дълбочина, до която се откриваха костите в отделните гробове варираше при отделните гробове от 0,55 м до 1,60 м. При 21 скелета (5 мъжки, 8 женски и 8 на които пол не беше определен) максималната дълбочина до костите беше в диапазона между 0,55 м и 1,0 м). При 19 скелета (8 мъжки, 7 женски и 4 на които пол не беше определен) максималната дълбочина до костите беше в диапазона между 1,01 и 1,5 м и само при два скелета - над 1,50 м.- 30 – 35 год жена?? (от 1,41 м до 1,58 м дълбочина) и 14 – 15 год жена (от 1,11 м до 1,60 м дълбочина).

Ориентацията на сгънатите скелети и на гробните ями в които бяха намерени не беше еднаква във всички случаи. При 31 от общо 42 погребения в сгънато положение тя беше както при погребенията на изпънатите скелети – с глава към североизток и крака към югозапад, с отклонение от оста север – юг т.е. СИ – ЮЗ, но с по-широк диапазон на отклонения от тази при изпънатите скелети – от 7° до 70°. Към тези погребения можем да прибавим още един скелет на дете на 8 месеца, което беше ориентирано С – Ю с незначително отклонение на изток. При шестнадесет от тези 32 погребения обаче отклонението от оста север – юг беше много сходно – между 30° и 40°. Пет скелета погребани в сгънато положение показваха по-съществено отклонение от тази ориентация.

При сгънатите скелети беше установена значителна вариабилност в положението им: положени на дясно - 19 скелета; полунадясно - 3 скелета; междинно положение на дясно -

по очи - 6 скелета; междинно положение на гръб – полунадясно – 2 скелета; на гръб – 2 скелета; по очи – 2 скелета; на ляво – 1 скелет; полуналяво - 2 скелета; не може да се уточни положението им – 5 скелета.

При отделните погребения в сгънато положение бяха открити редица особености. При повечето от тях черепите лежах на дясната си страна, но при някои от погребенията черепът беше и наклонен към гърдите. При повечето скелети двете ръце бяха сгънати максимално в лакътните стави и положени пред гърдите в дясно от тялото. Двата крака бяха сгънати максимално в тазобедрените и колянните стави, като десният лежи върху левия и е повдигнат малко по-високо от него и достига до лакъта.

Скелетът от гроб 46, който имаше ориентация северозапад-югоизток беше положен с глава на дясно и наклонена към гърдите, но с труп положен по гърди. Двете ръце сгънати максимално в лакътните стави бяха повдигнати в раменните стави и лежах пред трупа в дясно от тялото. Двата крака бяха положени на дясно от тялото, като левият лежеше отгоре, беше сгънат по-силно и повдигнат по-високо. Съвършено различно беше положението в което бяха намерени скелетите от гробове 10 и 38, които имаха ориентация предимно към изток. И при двата скелета черепите лежах на лявата си страна, като в единия случай черепът беше наклонен към гърдите. Костите на ръцете, които бяха запазени само при скелета от гроб 38 показват, че те са сгънати по-слабо, отколкото при погребенията описани по-горе. Значително по-слабо са сгънати в тазобедрените стави и краката. Като прибавим към всички тези данни и изтъкнатият вече факт, че гроб 38 имаше гробна яма с елипсовидна форма (гробната яма на гроб 10 беше почти разрушена), става ясно, че при хокерните погребения се сблъскваме с две разновидности на погребалния ритуал. Скелетите лежащи на дясно със силно сгъване на ръцете и краката с ориентация на главата към североизток, но по-близо до север са вероятно типични за този регион. За това говори както по-големият им брой, така и значителната им аналогия с хокерните погребения от късноенеолитния некропол край град Девня [22]. Що се отнася до

скелетите лежащи на ляво с ориентация на главата предимно към изток, с по-малка степен на сгънатост, те показват аналогия с хокерните погребения от некропола на селищната могила край с. Голямо Делчево [23], а по тези признаци и по формата на гробната яма и с хокерните погребения от некропола на енеолитното селище при с. Винаца [29]. Голям бой хокерни погребения на ляво с глава на изток са установени и в селищната могила край Кубрат (Балбунар) - единадесет от общо 24 проучени погребения [30]. Тези данни са интересни като се съпоставят с факта, че в некропола край с. Голямо Делчево е установено едно хокерно погребение на дясно с ориентация на главата към север [23]. Това дава основание да се предполага наличието на връзка между различните племенни групи по това време. В гроб 42 бяха намерени части от скелет на 20-годишен мъж. Поради силното разрушаване на костите, точното положение на скелета не можа да бъде определено с изключение на това, че трупа е лежал по гръб с глава положена на ляво и наклонена към гърдите.

Разрушени скелети

Както беше изтъкнато по-горе, част от гробовете са частично или почти напълно разрушени, а костите разрушени и с променено местоположение, което затрудняваше точното изучаване на погребалния ритуал при тях. За 47 от тези гробове може със сигурност да се твърди че се отнасят към групата на т.н. “разрушени гробове”. В тях се откриха кости от 19 мъжки скелета, 12 женски и 16 на които полът не можа да се определи (Таблица 2).

Разрушени скелети със съмнения за ритуални действия върху трупа или скелета

За групата гробове с неестествено положение на костите в тях, досегашните резултати от археологическото проучване са доста оскъдни [7, 10]. Тя включва 14 гроба, в които бяха погребани кости от по един, или от по два индивида. В част от тези гробове костите бяха открити на малка дълбочина – между 0,60 м и 1,28 м. В няколко гроба човешки кости бяха открити на по-голяма дълбочина – до около 3,00 м. Особено

интересен беше гроб 63, който е много подробно проучен, резултатите публикувани, а костите експонирани в експозицията на Музея по история на медицината във Варна [10, 11]. Голяма гробна яма - дължина 2,50 м, средна ширина от 1,45 м до 1,30 м, дълбочина до костите 2,50 м. Скелет на около 30 - 35 (?) годишен, чиито пол трудно се определи - по съвкупност пол мъжки (?). Костите лежат в неестествено положение една спрямо друга, почти всички начупени. Черепът е счупен на повече от петнадесет фрагмента, разположени на разстояние един от друг. Погребаният е боледувал от системно костно заболяване, в резултат на което по костите има изменения, които са предизвиквали дразнене на челните и слепоочните дялове на главния мозък, а в резултат на това епилептични припадъци и евентуално слухови халюцинации. Освен това е имало секвестриране на малък участък от долната челюст и масивни остеоартрозни изменения в лявата горна скочна става. В резултат на това вероятно е накуцвал с левия крак и е възможно да е имал отделяне на секвестър с гноетечение от раната. От направената експертиза се установява, че са касае за погребение на кости, а не на труп. Възможно е това да е отворен гроб, след изгниването на меките тъкани, и след извършването на определен ритуал костите да са погребани повторно. Възможно е те да са пренесени и от друго място. Всичко това говори за сложни ритуални действия, в центъра на които е било целенасочено счупване на черепа. Мотивите за това могат да се търсят в заболяването на погребения. То го е отличавало рязко от останалите членове на общността, в която е живял [10].

Костни находки, които не са свързани с определени погребения

На различни места в некропола бяха намерени човешки кости, които не могат да бъдат отнесени към нито едно от проучените погребения. Те бяха обособени в т.н находки. Последните не са обект на настоящия доклад.

Заклучение

Получените предварителни данни от проучването на костния материал от Варненския халколитен некропол позволяват да се направи принос в изучаването на погребалния ритуал през втората половина на халколитната епоха. Получаването на тези данни стана възможно благодарение на и в изключително тясно сътрудничество с археолога Иван Иванов, на когото лично аз и всички ние като общество сме задължени да отдадем нашето огромно признание! Неговата основна заслуга е, че той формулира най-правилната стратегия за археологическото проучване на некропола – да се направи безупречно интердисциплинарно археологично проучване, в което максимално прецизно да се документира абсолютно всичко, което се установи, а бъдещето ще покаже кое какво значение има! Този подход беше единствено възможния през 1972 година, и днес, 38 години след откриването на некропола, редица особености, както в ритуала, така и в инвентара на Варненския некропол си остават уникални (26).

Но освен признание към безупречния професионализъм и висок научен морал на г-н Иванов, трябва да отдадем огромно признание и към неговия висок граждански морал, нравственост и най-вече човечност и умение да комуницира с хората с които работи! На тези хора той успяваше да вдъхва любов и гордост за участието им в проучването на некропола и за всички тях, това беше “нашият некропол”.

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Черних Е. Н.** Рецензия на книгата “Иванов И. С., Съкровищата на Варненския халколитен некропол, Държавно издателство “Септември” - София, 1978“, (стр. 5-6).
- 2. Георгиев П.** Доказателство за високо развита цивилизация по нашите земи. Наши и чуждестранни учени пред в-к “Народно дело”. В-к Народно дело, брой 96 (9635), 22 април 1976, стр. 4.
- 3. Гимбутас М.** Радвам се на успеха на варненските археолози. Интервю пред в-к Народно дело. В-к Народно дело, брой 181 (9635), 31 юли 1976, стр. 4.
- 4. Todorova H.,** Das Spätneolithikum an der westlichen Schwarzmeerküste, *Studia praehistorica*, 1–2, 1978, 136 – 145.
- 5. Славчев В.** Част 1. Варненският халколитен некропол - свидетелство за най-ранното общественно развитие на човека. Стр. 9 – 32. В книга: **Русев Р.,**

- Славчев В., Маринов Г., Бояджиев Й.**, Варна – праисторически център на металообработка. Данграфик, Варна, 2010, 191.
- 6. Тодорова Х.**, Каменно-медната епоха в България, София: Наука и изкуство, 1986.
- 7. Иванов И. С.**, Съкровищата на Варненския халколитен некропол, Държавно издателство "Септември" - София, 1978.
- 8. Marinov G, Y. Yordanov** Preliminary data from studies of bone material from the Varna chalkolithic necropolis during the 1972-1975 period. *Studia Praehistorica (Sofia)*, 1978; 1 (1-2): 60-67.
- 9. Йорданов Й. Ал., Г. Маринов**, Антропологическо проучване на костния материал от раннохалколитни гробове до гр. Варна, ИНМВ, том XIV(XXIX), 1978, 94-103.
- 10. Маринов Г, Йорданов Й.** Антропологично проучване на костите на гроб N 63 на Варненския халколитен некропол. ИНМВ, 1981;17(32):47-50.
- 11. Йорданов Й. А. и Маринов Г. Р.** Антропологически тип, физическо развитие, демография, палеопатология и лечение на хората от областта на Черноморието и Североизточна България в древността (праистория, античност, I и II Българско царство)" Ръкопис депозиран в ЦНТБ под № 775/85, депозиран от БАН – И-т по морфология с прот. № 5/12.XI.1984.
- 12. Маринов Г., Й. Йорданов**, Проекции на палеоантропологията в историята на медицината, Научни трудове на "IX Юбилейна научна сесия на ВМИ-Варна, 7 III 1981". Варна, св. II, 1981, 117-120.
- 13. Маринов Г., Й. Йорданов**, Основни положения на концепцията за използване на палеоантропологични и палеопатологични материали в експозицията на музея по история на медицината във Варна, Научни трудове на Юбилейна научна сесия "100 години научна медицинска мисъл във Варна", 10 XII 1983, Варна, 1983, 62-66.
- 14. Балан М., Г. Маринов, Й. Йорданов**, Предварителни резултати от анатомичното и антропологичното проучване на погребаните в кръговия изкоп на некропол №3 край г. Девня, Музеи и паметници на културата (София), Кн. 4, 1972, 29-32.
- 15. Димитров Д. Ил., Г. Маринов**, Раннобългарски масов гроб при град Девня, ИНМВ том X (XXV), 1974, 109-143.
- 16. Йорданов Й. Ал.**, Антропологическо изследване на костния материал от раннобългарски масов гроб при град Девня, ИНМВ том X (XXVII), 1976, 171-213, табл. I–XV.
- 17. Маринов Г.** Глава 2. Анатомично проучването на костния материал от Варненския халколитен некропол. Анализ на материалите от гробове №1 - №179, стр. 33 – 57 В: Русев Р., Славчев В., Маринов Г., Бояджиев Й. Варна – праисторически център на металообработка. Данграфик, Варна, 2010, 191.
- 18. Йорданов Й.**, Антропология в стоматологията. Медицина и физкултура, София, 1981, (стр. 134 – 137).
- 19. Йорданов Й. Ал.**, Възстановяване на главата по черепа, Издателство на Българската академия на науките, София, 1981
- 20. Yordanov Y.**, Anthropological study of bone remains from persons buried in the Varna eneolithic necropolis, *Studia praehistorica (Sofia)*, Volume 1, Issue 1—2, 1978, 50 - 59.
- 21. Русева В. С.**, Антропологични данни за промените в смъртността и продължителността на живота на територията на България от неолита до късното средновековие. Дисертация Доктор по антропология, София, 2003.
- 22. Тодорова Х.**, Къснонеолитния некропол край град Девня, ИНМВ, том 7 (22), 1971, 3-40.
- 23. Тодорова Х.**, Археологическо проучване на селищната могила и некропола при Голямо Делчево, Варненско 4-244, В: Селищната могила при Голямо Делчево. София 1975, 334 с. 25 т. (Разкопки и проучвания 5).
- 24. Ivanov I.**, Les fouilles archeologiques de la necropole chalcolithique de Varna (1972-1976), *Studia Praehistorica (Sofia)*, Volume 1, Issue 1-2, 1978.
- 25. Häusler A.**, Die Bestattungssitten des Neolithikums und Äneolithikums in Bulgarien und ihre Beziehungen zu Mitteleuropa. *Studia Praehistorica* 1992;11-12:131-143.
- 26. Lazăr C. A.**, Descoperiri funerare aparținând culturii Gumelnița pe teritoriul României. 2001 in *Oberländer*
- 27. Иванов И.**, Наколните селища – резултати и проблеми, ФАР, 1981, 268 – 291
- 28. Георгиев Г., Н. Ангелов**, Разкопки на селищната могила до Русе през 1948 -1949 г., ИАИ, XVIII, 1952, с. 183 – 186 – 284.
- 29. Радунчева А.**, Виница. Енеолитно селище и некропол, РПр VI, 1976, с. 69.
- 30. Миков В.**, Селищната могила при Балбунар, ИБАИ, IV, 1926 – 1927, стр. 280
- 31. Дрончилов Кр.**, Предисторически черепи от България, ИБАИ, II, 1923 – 1924.

За контакти:

МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
"ПРОФ. Д-Р ПАРАСКЕВ СТОЯНОВ" -
ВАРНА

Катедра по Анатомия, Хистология и
Ембриология

доц. д-р Георги Маринов

e-mail: marinov@mu-varna.bg

тел: 052-677-067